

Araştırma Makalesi / Research Article

MEHMET ALİ PAŞA VE VEHHÂBÎLER*

Kamuran ŞİMŞEK**

Öz

Napolyon'un 1798 yılındaki Mısır Seferi, Osmanlı Devleti ile Fransa'yı karşı karşıya getirmiş bir süre sonra İngiltere ve Rusya gibi devletlerin olaya müdahil olmasıyla mesele uluslararası bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti, İngilizlerden aldığı destek ile Fransızları Mısır'dan çıkarmak amacıyla bölgeye bir ordu göndermiştir. Bu orduya Kavala hakiminin hazırladığı askerler de iştirak etmiş ve hakimin oğlu Ali Ağa ile yardımcısı Mehmet Ali de ordunun başında sefere çıkmışlardır. Ali Ağa, bir müddet sonra Kavala'ya dönmek zorunda kalmış bunun üzerine askerlerin başına Mehmet Ali geçmiştir. Mısır'da güçlü bir idarenin tesis edilmesine engel olan Kölemenlerin, Fransızlarla yapılan mücadelelerde güçlerini kaybetmeleri ve bölgedeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle Mehmet Ali idareyi ele geçirmeyi başarmıştır.

Vehhâbîlerin lideri olan Muhammed b. Abdulvehhâb ise başlarda düşüncelerini yaymak için risaleler kaleme almış ve bazı dini görüşlerin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti ilk önce bunlara karşı herhangi bir girişimde bulunmamış ancak Vehhâbîler giderek güçlenerek kutsal şehirlere yönelmişlerdir. Vehhâbîlerin Haremeyn (Mekke ve Medine) ve Tai'fe yönelmeleriyle Osmanlı Devleti bu konuyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Üzerlerine gönderilen devlet adamlarının meseleyi halledememesi üzerine Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu çalışmada, Mehmet Ali Paşa'nın gittikçe güç kazanan ve kutsal yerleri ellerine geçiren Vehhâbîlerle yapmış olduğu mücadeleler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Paşa, Muhammed b. Abdulvehhâb, Mısır, Vehhâbîler.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli,
(ksimsek@pau.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-3741-471X).

MEHMET ALİ PAŞA AND WAHHABIS**Abstract**

Napoleon's 1798 Egyptian Campaign which made the Ottoman Empire and France confront with each other gained an international dimension after states such as England and Russia intervened to the case. With the support of the England, the Ottoman Empire sent an army to the region to drive the France away from Egypt. The soldiers trained by the judge of Kavala also took part in this army, and the judge's son Ali Agha and his deputy Mehmet Ali also campaigned at the head of the army. Ali Agha had to return to Kavala after a while, and he was replaced by Mehmet Ali, who managed to take over the control of administration due to the Kölemens', prevented the establishment of a strong administration in Egypt, loss of power in the struggles against the France and political instability in the region.

Mohammad b. Abdulwahhab, the leader of the Wahhabis, initially wrote treatises to spread his thoughts and suggested that some religious views were wrong. The Ottoman State did not take any measures against them at first, but the Wahhabis became stronger and turned towards holy cities. The Ottoman State became more interested in this issue as the Wahhabis directed towards the holy cities (Mecca and Medina) and Taif. The Ottoman Empire appointed The Governor of Egypt Mehmet Ali Pasha as the appointed statesmen failed to solve the issue. This study aims to provide information on the struggles of Mehmet Ali Pasha against Wahhabis, who were increasingly gaining strength and capturing the sacred places.

Keywords: Mehmet Ali Pasha, Mohammad b. Abdulwahhab, Egypt, Wahhabis.

1. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Mısır

Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki seferi neticesinde Osmanlı egemenliği altına giren Mısır'ın alınmasıyla Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz'de önemli bir güç haline gelmiştir. Ancak özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Mısır'da Osmanlı idaresi zayıflamaya başlamıştır. Bölgede hakim konumda bulunan Memlukler (Kölemenler), Osmanlı Devleti tarafından tayin edilen valiler ile iktidar mücadelesi içine girmişlerdir. Memluk beyleri bağımsız bir Mısır'dan ziyade valilik makamının kendilerine verilmesi hususunda çaba sarf etmişlerdir. Bazılarının kısa süre de olsa bunu sağlamayı başarması, buradaki idarelerinin yarı bağımsız bir hal almasına neden olmuştur.¹ Osmanlılar uzun bir süre Mısır ve çevresinde egemen güç olarak hüküm sürmüşlerdir. Ancak zamanla devlet otoritesinin zayıflamaya başlamasıyla Avrupalı devletler de bölgeye ilgi duymaya başlamışlardır. Coğrafi keşiflere öncülük eden İspanya ve Portekiz'in yerini alan İngiltere ve Fransa gibi devletler birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. Özellikle okyanuslardaki gücünün azalması, sömürgelerinin bir kısmını yitirmesiyle önemli bir gelir kaybına maruz kalması nedeniyle Fransa,

1 Salih Kış, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.23, Konya, 2010, s.146.

İngiltere'ye nazaran ikinci planda kalmış ve yönünü Akdeniz'e çevirmiştir.² Napolyon'un Mısır üzerine sefere çıkması ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki gücünün ne kadar azaldığını da açığa vurmuştur. Osmanlı ordusunun Fransızlara karşı yaptığı mücadeleye tanıklık eden Mehmet Ali³, iki ordu arasındaki farkı anlamış ve imparatorluğa olan bağlılığını yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Aynı zamanda Memluk beylerinin Fransızlarla yapılan mücadeleler neticesinde güçlerini önemli ölçüde yitirmeleri Mehmet Ali'nin bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki zayıf idaresinden istifade etmek ve İngiltere'nin bölgedeki gücünü kırmak isteyen Napolyon önderliğindeki Fransızlar, 1798'de Mısır'ı işgal etmişlerdir. Mısır'ı Fransızlardan kurtarmak üzere hazırlanan ordu ile birlikte Mısır'a gelen Kavalalı Mehmet Ali, Fransızlara karşı önemli başarılar imza atmıştır.⁵ Elde ettiği başarılar üzerine dönemin Mısır Valisi Mehmet Hüsrev Paşa tarafından ilk önce kendisine binbaşılık rütbesi verilmiş ardından da Mısır'da bulunan Osmanlı askerlerinin esasını oluşturan Arnavut birliklerinin ikinci kumandanı yapılmıştır. Fransızların bölgeden tahliye edilmesinin ardından Mısır'da uzun bir müddet sükûnet ve düzen sağlanamamıştır.⁶ Fransız işgalinin ardından Mısır'da kontrolün sağlanması hususunda Osmanlılar ile Memlukler arasında mücadele başlamıştır. Hüsrev Paşa'nın emrindeki kuvvetler ile Tahir Paşa ve Mehmet Ali kumandasındaki Arnavut askerleri arasında anlaşmazlıkların yanı sıra Memlukler arasında da bazı ihtilaflar yaşanmıştır.⁷ Kavalalı Mehmet Ali, savaşın ardından eski güçlerini kaybetmiş olan Kölemen beylerine karşı giriştiği mücadeleden galip ayrılarak

2 Durmuş Akalın, Selim Parlaz, "Nil'de İktidar Mücadelesi ve Kavalalı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C.I, S.1, Çankırı, 2012, s.118.

3 Mehmet Ali, 1769 yılında Kavalalı'da dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda Arnavut olduğu yönünde bilgiler olmasına rağmen atalarının Arapkir'den Kavalalı'ya gelerek yerleştikleri bilinmektedir. Kasabanın beklebaşısı olan babası İbrahim Ağa'nın 17 çocuğundan yalnız kendisi hayatta kalmıştır. Babasını küçük yaşta kaybetmesi nedeniyle büyük üzüntü yaşamıştır. Babasının ölümü üzerine amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmişse de bir müddet sonra onun da idam edilmesiyle hamisiz kalmıştır. Çektiği sıkıntılar nedeniyle sert bir yapıya bürünmüş olan Mehmet Ali, ticaretle uğraşan Leon adında bir Fransız'ın yanında çalışmış ve Leon'dan gördüğü yakın ilgi kendisinde derin etkiler bırakmıştır. Mehmet Ali'nin Fransızlara olan ilgi ve alakası bu dönemde başlamıştır. Mısır'da iktidarı ele geçirdikten hemen sonra onu Mısır'a davet etmiş ancak Leon, Mısır'a gelemeden Marsilya'da ölmüştür. 18 yaşında askeri hizmete girmiş ve bu meslekte hızla yükselmeyi başarmıştır. Okuma yazma bilmemesine rağmen çalışkan, cesur ve becerikli olduğu için Mısır'da kısa zamanda kendisini göstermeye başlamış ve serçeşmelik unvanıyla Kahire'deki başbozuk askerlerin başına geçmiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s.125; Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi (1831-1841)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1988, ss.21-22.

4 A.g.e., s. 24.

5 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş yay., İstanbul, 2008, s.61.

6 Hilal Görgün, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX, Ankara, 2004, s.569.

7 Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, Ankara, 2002, s.62.

Mısır'ın idaresini eline geçirmeyi amaçlamış ve Mısır'a gelir gelmez bölgedeki Kölemen tehlikesini bertaraf etmek üzere harekete geçerek mücadeleye başlamıştır. 22 Nisan 1804'te Enbabe'ye gelen Mehmet Ali, saldırıya geçmiş ve dört saat süren savaşta önde gelen bazı Kölemen beylerini etkisiz hale getirmiştir. Ancak başında bulunduğu askerlerin siperlerinden çıkıp Kölemenlerle meydan savaşını yapmamalarından ötürü her iki taraf arasındaki savaş durumu devam etmiştir.⁸

Kavalalı Mehmet Ali, Mısır'da kalıcı olmak amacıyla Kölemenlerin yanı sıra Babıali tarafından atanan valiler ile de iktidar mücadelesine girmiştir. Hüsrev Paşa'nın bölgede idareyi kuramaması üzerine çıkan ayaklanma neticesinde yerine Cezayirli Ali Paşa tayin edilmiştir. Kölemen beylerinin Ali Paşa'yı istememesi üzerine ise Hurşit Paşa vali olarak atanmıştır.⁹ Bölgeye gelen Paşa, yaptığı incelemelerin ardından bütün olayların Mehmet Ali tarafından planlandığını görmüştür.¹⁰ Hurşit Paşa, Mısır'da hakimiyet tesis etmek düşüncesinde olduğundan onun gücünü kırmak için Şam bölgesinden asker toplamaya başlamıştır. Bu sırada Said bölgesinde Kölemenlerle şiddetli savaşlar yapan Mehmet Ali, Paşa'nın asker topladığı haberini alır almaz geri dönmüştür. Kavalalı, Mısır'da düzeni kendi lehine çevirmek için Hurşit Paşa ile askerlerinin buradan uzaklaştırılması gerektiğine karar vermiş ve 10 Mayıs 1805'te Hurşit Paşa'ya karşı halkı tahrik ve teşvik etmek için harekete geçmiştir. Hurşit Paşa'nın kaleden çıkmasını fırsata çeviren Mehmet Ali, orada bulunanlara altın ve gümüş dağıtıp Paşa'nın içeride olduğunu söyledikten sonra konağına dönmüştür. Askerler derhal evi kuşatıp kendisinden ulufe talep etmişlerdir. İleri gelenlerin devreye girmesiyle Paşa kaleye dönmüş ancak ertesi gün halk yeniden bir araya gelmiş ve kendisini istemediklerini söyleyerek Mehmet Ali'yi desteklediklerini bildirmişlerdir. Hatta Mehmet Ali Paşa'ya kürk ve kaftan dahi giydirilmiştir. Mısır'a sultan tarafından gönderildiğini ve onun emri dışında kaleyi terk etmeyeceğini bildiren Hurşit Paşa ise mukavemet etme kararı almıştır. Bunun üzerine, Mehmet Ali'nin askerleri halktan da aldıkları destekle kaleyi kuşatmışlardır. Hurşit Paşa, direnç gösterip şehir üzerine gülle yağdırmasına rağmen Kavalalı geri adım atmamış ve kuşatma bir ay kadar sürmüştür. Kutsal kentlerin Vehhâbîlere karşı muhafaza edilmesine büyük önem verildiği için 18 Haziran'dan itibaren Mısır eyaletinin Kavalalı'ya bırakılarak Hurşit Paşa'nın İskenderiye'ye gitmesine karar verilmiştir. Bu karara rağmen Paşa, kaleden çıkmak istememiş ve kuşatma hali devam etmiştir. Olaydan bir gün sonra

8 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VII, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1309, s.277.

9 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.196.

10 Karal, *a.g.e.*, C.V, s.126; Her iki taraf da birbirinden hiç hoşlanmamış ve Mehmet Ali, Paşa'yı bölgeye ilk geldiği zaman dahi ziyaret etmemiştir. Mehmet Ali'nin kent ve halk üzerinde bu dönemde önemli bir etkisi vardır. Hatta Hüsrev Paşa'nın Mısır'ın ileri gelenlerine Kavalalı'yı ziyaret etmeme çağrısı da söz konusu kişiler nezdinde karşılık bulmamıştır. Gilbert Sinoué, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan yay., İstanbul, 1999, s.79.

Kaptan Paşa bölgeye gelmiş ve Paşa'nın kaleden çıkması gerektiğini kendisine bildirmiştir. Askerlere yüklü miktarda ulufe borcunun olduğunu söyleyerek kaleden çıkmak istemeyen Paşa, Kölemenlerin de dahil olduğu destekçileriyle irtibat kurup Kavalalı'yı bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak Kölemenlerin gücünü önemli ölçüde zayıflatan Mehmet Ali, kuşatmayı sürdürmüş ve çaresiz kalan Hurşit Paşa 6 Ağustos'ta kaleden inerek Bulak'ta bulunan gemiye binerek bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır.¹¹ Yaşanan olayların ardından Osmanlı Devleti, yıllık vergi ödemesinin yanı sıra Vehhâbilerle savaşarak kutsal şehirleri ellerinden kurtarması şartıyla Paşa'yı Mısır valisi olarak atamışlardır.¹²

Vehhâbileri yenilgiye uğratmak ve kutsal şehirleri kurtarmak amacıyla göreve getirilen Mehmet Ali Paşa, gündemine ilk önce burada sürekli olarak karışıklık çıkaran Kölemenleri almıştır. Bölgedeki hakimiyetlerine son vermek amacıyla derhal üzerlerine bir saldırı başlatmış ve iki taraf arasında çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Kölemenler, Kavalalı'nın Mısır'da idareyi ele geçirme çabalarına karşı çıkmış ve Paşa'yı bertaraf ederek bölgede yeniden hakimiyet tesis etmek istemişlerdir. Paşa ise Kölemenleri tamamen etkisiz hale getirerek bölgede tek güç haline gelmeyi amaçlamıştır. Ancak bu sırada İngilizlerin İskenderiye'ye saldırdıkları haberi gelmiştir. 17 Mart 1807'de İngiliz kuvvetleri karaya çıkarak İskenderiye'yi zapt etmişlerdir.¹³ General Fraser önderliğindeki İngilizler, kısa bir direnişin ardından kenti teslim almıştır.¹⁴ İngilizlerin İskenderiye'ye saldırdıkları esnada Suyut'ta Kölemenler ile savaş halinde olan Paşa, burasını almış ve ileri gelenlerinden çoğunu öldürmüştür. Kölemenleri firavunluk yapan eşkıyalar olarak tanımlayan Paşa, kendilerini etkisiz hale getirmek amacıyla daha önce de üzerlerine seferler düzenlediğini ve ellerinde bulunan top ile cephaneyi ele geçirdiğini anlatmıştır. Kölemenlerin bu defa Suyut'a yakın bir yerde Saçlı Osman ve Büyük İbrahim Bey adındaki liderleri ile gelip bölgedeki Osmanlı varlığını tehdit ettiğini ifade etmiştir. Düşüncelerine göre ya Osmanlı Devleti'ni Mısır'dan çıkaracaklardı ya da bu uğurda hepsi hayatını kaybedecekti. Dolayısıyla bölgeye varır varmaz derhal harekete geçtiğini ve iki taraf arasında şiddetli bir çatışmanın meydana geldiğini ifade etmiştir. Mağlubiyete uğratılan Kölemenlerin bir kısmının bölgeden firar ettiğini bir kısmının ise ele geçirildiğini anlatmış, Suyut'ta saklanmış olanların tek tek tespit edilerek huzuruna getirildiğini ancak beş yüz kadarının mal ve ailelerini geride bırakarak kaçtıklarını söylemiştir.¹⁵ İngilizlerin Kölemenler ile yakınlaşma ihtimaline karşılık Mehmet Ali Paşa, Kölemenlerle anlaşma yoluna gitmiş ve ardından İngilizlere karşı hazırlıklarına başlamıştır.¹⁶ İngiliz birliklerini kuşatarak İskenderiye'yi geri alması üzerine 14 Eylül 1807'de

11 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.VIII, ss.24-26.

12 Altundağ, *a.g.e.*, s.24.

13 Karal, *a.g.e.*, C.V, s.54.

14 Sinoué, *a.g.e.*, s.96.

15 HAT. 547/26987 (04/09/1225).

16 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.VIII, s.126.

anlaşma imzalanmış ve İngilizler Mısır'dan çıkmayı kabul etmişlerdir.¹⁷ Osmanlı Devleti her ne kadar İngiltere'ye savaş ilan etmiş olsa da mevcut durumda harekete geçecek güçten yoksun bulunmaktaydı. Ordusunu toplamış olan Paşa, İngilizlerin üzerine saldırmış ve onları kesin bir yenilgiye uğratarak bölgeden çıkarmayı başarmıştır.¹⁸ Bu başarısının üzerine İstanbul'da tutulmakta olan oğlu İbrahim Paşa, Mısır'a gönderilmiş ve devletin Paşa'ya olan güveni artmıştır. O zamana kadar donanma tarafından yönetilmiş olan Mısır'ın sahil kısımları da kendisine bırakılmıştır.¹⁹

Mehmet Ali Paşa, Mısır'daki İngiliz tehlikesini bertaraf ettikten sonra Kölemenler ile mücadeleye kaldığı yerden devam etmiştir. Mısır halkı da bu mücadelede Paşa'nın tarafını tutmuş ve Remle'deki çatışmada halkın da desteğiyle onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ardından Mısır'da kalan Kölemenlerin bir kısmı yakalanıp idam edilmiş, geriye kalan az sayıdaki Kölemen ise çevreye dağılmıştır.²⁰ Paşa, bölgedeki Kölemen tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak amacıyla 1 Mart 1811'de ileri gelenleri için bir davet düzenlemiş ve büyük bir vahşetle hepsini öldürtmüştür.²¹ Bölgedeki Kölemenlere hiçbir şekilde müsamaha edilmeyerek ele geçirilenler idam edildiği için bir kısmı Afrika içlerine bir kısmı ise Trablusgarp tarafına göç etmiştir.²²

2. Vehhâbiliğin Ortaya Çıkışı ve Yayılması

Vehhâbilerin kurucusu olan Muhammed bin Abdulvehhâb²³ 1703 yılında Necid bölgesindeki Uyeyne'de dünyaya gelmiştir. İlim tahsil etmek için gittiği Medine ile Mekke'de düşünceleri şekillenmiş, Basra'da bulunduğu esnada

17 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der yay., İstanbul, 2008, s.109.

18 Altundağ, a.g.e., s.26.

19 Emine Eren, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2008, s.8.

20 Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.IX, s.251.

21 Altundağ, a.g.e., s.26; Kutluoğlu, a.g.m., s.63; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, çev. Mehmet Harmanlı, E yay., İstanbul, 2010, s.36

22 Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.IX, s.254.

23 Muhammed bin Abdulvehhâb'ın babası Beni Temîm boyundan bir din alimi olan Abdulvehhâb bin Süleyman'dır. İlk tahsilini babasından almış ardından öğrenimini tamamlamak üzere Medine'ye gitmiştir. Henüz on yaşında iken Kuran'ı hıfz etmiş ve sonrasında diğer dini ilimleri almıştır. Burada devrin hocalarından ders almış ve Mekke, Medine, Basra, Bağdat, Hemedan ve İsfahan gibi yerlerde kalmıştır. Ulemaya mensup bir aileden gelmesi ve kendisine anlatılanları çabuk kavraması nedeniyle kısa zamanda iyi bir eğitim almıştır. Seyahatte bulunduğu esnada Uyeyne'de çıkan veba salgını sebebiyle burasının emiri hayatını kaybetmiştir. Yeni emir Muhammed bin Abdulvehhâb'ın babası ile anlaşamamış ve onu kadılık görevinden azletmiştir. Bunun üzerine Abdulvehhâb, Necid'in başka bir kenti olan Hureymila'ya göç etmiştir. Bu haberi alması üzerine seyahatini yarıda keserek 1726 yılında Hureymila'ya gelmiş, babasıyla birlikte ders vermeye başlamış ve on beş yıl burada kalmıştır. Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.17; Ahmet Pekirirşi, *Hâricîler ve Vehhâbîlerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s.74.

farklı fikirleri sebebiyle bölgede bulunan alimlerin tepkisinden ötürü Necid'e dönmüştür. Bu sefer de Uyeyne emiri ile olan anlaşmazlığı üzerine Hureymila'ya yerleşmiştir. 1740 yılında babasının ölümünden sonra düşüncelerini uygulamak amacıyla harekete geçmeye karar vermiştir.²⁴ Temel fikirlerini açıkladığı Kitabu't-Tevhid'i yazmasının yanı sıra bölgedeki bazı kabile şeyhine mektup yazmıştır.²⁵ Necid bölgesinin doğu taraflarında görüşlerini yaymaya çalışmış, etrafına halktan ve bedevilerden çok sayıda kişiyi toplamayı başarmıştır.²⁶ Bu esnada, Arap Yarımadasında Mekke ve Basra arasında yer alan Necid bölgesinde Hanbeli alimlerinden Muhammed bin Abdulvehhâb adında birisinin etrafına topladığı adamlarla kutsal şehirlere saldıracağı haberi Mekke ile Medine halkını kuşkulandırmış hatta Mekke şerifi İstanbul'a bir yazı yollayarak bu konuda merkezi uyarmıştır. Bölgede ne olup bittiğini öğrenmek amacıyla Cidde, Bağdat ve Şam valisine yazı gönderilmiştir. Ancak gelen cevapta söz konusu şahsın böyle büyük bir işe kalkışamayacağını, küçük bir köyde kendi halinde yaşadığını ve sadece etrafındaki kişilere bazı dini nasihatlerde bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine mesele ciddiye alınmamış ve şerifin uyarıları dikkate alınmamıştır.²⁷ Ancak Mekke şerifinin Vehhâbiler konusunda telaşlanması ilerleyen süreçte onun ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Osmanlı devlet adamlarının haberi ciddiye almamaları üzerine konu zamanla büyük bir soruna dönüşmüştür.

Doğduğu yerden dolayı Şeyh Necdi olarak da bilinen Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Hureymila'da yaptığı bazı icraatlar bölge halkı tarafından hoş karşılanmamış ve üzerindeki baskı iyice artmıştır. Burasının küçük bir yer olması ve fikirlerini daha fazla insana yaymak amacıyla o devirde Necid'in nüfus olarak en kalabalık kenti olan Uyeyne'ye göç ederek üzerindeki baskıyı azaltmayı ve düşüncelerini daha iyi bir ortamda yayabilmeyi amaçlamıştır.²⁸ Emir Osman'ın kendisine destek olmasıyla daha rahat bir ortam elde eden Muhammed bin Abdulvehhâb, düşüncelerini yaymanın yanı sıra bunları bizzat uygulamaya dökmek için harekete geçmiştir. Buraya bağlı tüm beldelerdeki mezar, türbe ve kendilerine kutsallık atfedilen mağara ile ağaçlar ortadan kaldırılmıştır. Katı bir dini sadelik ortaya koymaya çalışmış, evliyaların türbelerini yıkarak büyü ve falcılığı da yasaklamıştır.²⁹ Fikirlerini halk arasında yaymasının yanı sıra Hicaz ve Yemen gibi bölgelerde bulunan ümera ile ulemaya mektuplar göndermek suretiyle onları da kendisine bağlamaya çalışmıştır. Muhammed

24 Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul, 2012, s.611.

25 Kurşun, a.g.e., s.18.

26 Yusuf Ziya Yörükân, "Vahhabilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Ankara, 1953, s.55.

27 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 2, s. 74.

28 Yusuf İskender Gözüberk, *Arşiv Vesikaları Işığında İlk Vehhabî Devleti*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 26.

29 Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, İng. çev. Turan Keskin, Yordam yay., İstanbul, 2016, s.76.

bin Abdulvehhâb'ın bu uygulamaları üzerine bölgenin önde gelen aşiret reisleri olaya müdahil olmuş ve Emir Osman'a baskı yaparak şeyhi göç etmeye zorlamışlardır.³⁰

Muhammed bin Abdulvehhâb'ın görüşleri başlarda ilgi görmemesine rağmen Deriyye'de istediği ortamı Muhammed bin Suûd'un verdiği destek ile elde etmiştir.³¹ Hureymila ve Uyeyne'de bulamadığı siyasi desteğe Muhammed bin Suûd aracılığıyla kavuşan Vehhâbî lideri için burası önemli bir dönüm noktası olmuştur. İkili arasında yapılan bir antlaşmaya göre, Suûdî hakimiyeti için destek verecek olan şeyh, buna karşılık Vehhâbî davasını yaymak için her türlü yardımı alacaktı. Böylece Muhammed bin Abdulvehhâb düşüncelerini yaymak için gerekli olan siyasi desteği kazanmıştır. Buna karşılık, Muhammed bin Suûd ise egemenlik sahasını genişletebilmek için ihtiyaç hissettiği dini şahsiyetin desteğine kavuşmuştur. Bu anlaşmanın yapıldığı 1744 yılı bazı kaynaklarda Suûd Devleti'nin kuruluşu ve Vehhâbîliğin siyasallaşması olarak kabul edilmiştir. Hem fikirlerini yaymak hem de çevre kabileler üzerinde hakimiyet tesis etmek amacıyla askeri bir yapı oluşturulmuş ve civardaki kabileler üzerine saldırıya geçilmiştir.³² Gerçekten de Suûdîler, Muhammed bin Abdulvehhâb'ın ölümüne kadar Kasim, Riyad ve Harc'de egemenlik kurarak bölgedeki göçebe topluluklarını kendilerine bağlamayı başarmışlardır.³³ Necid'in dört bir yanına yayılarak bölgedeki küçük kabile ve beylikleri itaat altına almaya çalışırken zor kullanmaktan da geri durmamışlardır. Muhammed bin Abdulvehhâb'ın ölümünün ardından Suûdî emirler iktidarı ele geçirmişlerdir.³⁴ Özellikle 1765 yılında ölen babasının yerine geçen Abdülaziz bin Suûd döneminde Vehhâbîlik hızlı bir biçimde etrafa yayılmıştır. Kısa zaman içinde kuvvetini arttıran Abdülaziz, bu inancın da tesiriyle Arap yarımadasında güçlü bir hükümdarlık kurmanın hayallerini kurmuştur. Günden güne artan kuvvet ve iktidarına güvenerek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesine karşı gelerek bir yandan Hicaz diğer yandan Irak taraflarını taciz etmeye başlamıştır.³⁵ Arap yarımadasının büyük bir kısmını ele geçiren Vehhâbîler 18. yüzyıldan sonra da

30 Pekirîşçi, *a.g.t.*, s.75; Muhammed bin Abdulvehhâb'ın buradan ayrılmasında güçlü Beni Halid aşiretinin reisi Süleyman bin Ureyr'in etkisi büyüktür. Süleyman kendisine ekonomik anlamda bağlı olan Emir Osman'ı tehdit etmiştir. Emirin desteğini çekmesi üzerine Muhammed bin Abdulvehhâb bölgede daha fazla kalamayacağını anlamış ve Deriyye'ye gitmek zorunda kalmıştır. Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, Dergah yay., İstanbul, 2016, s.23.

31 Kemal Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, İng. çev. Sjar Yalçın, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2005, s.40; Vehhâbîlerin kalesi olarak kabul edilen Deriyye, çölün ortasında bulunan küçük bir yer olmasına rağmen ilerleyen süreçte önemli bir siyasi merkez haline gelmiştir. Özellikle Muhammed bin Abdulvehhâb'ın gelişile canlilik kazanmış, bir yandan eski öğrencileri buraya akın ederken öğretilerini dinlemek üzere pek çok kişi de buraya yönelmiştir. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C.V, Yeditepe yay., İstanbul, 2009, s.127.

32 Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2013, s.68.

33 Büyükkara, *a.g.m.*, s.611.

34 Lutskiy, *a.g.e.*, s.77.

35 Gözüberk, *a.g.t.*, s.52.

Mezopotamya sınırlarında Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya başlamışlardır.³⁶ Özellikle bedevi kabileler arasında tutunan bu hareket, devletin bölgedeki zayıf idaresi neticesinde zaman içinde siyasi bir mahiyet kazanmıştır.³⁷ Vehhâbiler, önceleri Hac kabilelerinden haraç almışlar, sonraları ise Irak'ın güneyinde bulunan evliyaların mezarları ile bidat (yenilik) dedikleri maddi eserleri yok etmişlerdir.³⁸

Vehhâbiler, hac vazifelerini yerine getirmek amacıyla Mekke şeriflerinden onay almaya çalışmış hatta 1733'te Mekke Şerifi Mesud bin Said'den hacca gelme izni alabilmek amacıyla otuz kişilik bir kabile göndermişlerdir. Ancak Haremeyn alimleri ile yaptıkları dini münazarada kendilerini savunamamışlar ve bunun üzerine bazıları hapse atılmış bazıları ise kaçmıştır. Daha sonraki dönemlerde para ile dahi olsa Mekke'ye girişlerine izin verilmemiştir.³⁹ Mekke Şerifi Galip, 1790'da tertip ettiği askerlerin başına kardeşi Abdülaziz'i geçirmiştir. Çevredeki halkın ve bazı göçebe toplulukların da desteğiyle Necid'e girilmiştir. Halkın bir kısmı bu sefer neticesinde hakimiyet altına girmiş, diğer bir kısmı ise dağlık alanlara gizlenmiştir. Vehhâbiler'in Metir tarafına hücum ettikleri haberinin alınması üzerine Abdülaziz oraya gitmiş, Vehhâbileri yenilgiye uğrattıktan sonra Hicaz'a geri dönmüştür. Ardından zaman zaman Necid üzerine şerif tarafından hazırlanmış olan ordular gönderilmiş, bunlar da rastladıkları Vehhâbilerle mücadele edip elde ettikleri ganimetlerle geri dönmek dışında kalıcı bir başarı kazanamamışlardır.⁴⁰ Aradan geçen sürede pek çok Arap kabilesini yanlarına çekmeyi başaran Vehhâbiler ise günden güne hakimiyet alanlarını genişletmiştir. Vehhâbilerin Arap Yarımadasında genişlemesini engellemek isteyen Osmanlı Devleti bölgede bulunan askerlere destek vermeye çalışmış, Mekke Şerifi Galip ise kendi imkanlarıyla Vehhâbilerle mücadele etmiştir.

Abdülaziz bin Suûd önderliğindeki Vehhâbiler, Taif kentini işgal etmiş ve 18 Şubat 1803'te fethetmişlerdir. Taif'te bulunan kitapların pek çoğunu yakırtmalarının yanı sıra mezar ve türbeleri de tahrip etmişlerdir. 30 Nisan 1803 tarihinde ise Mekke Vehhâbiler tarafından alınmış, birkaç gün şehirde vakit geçirdikten sonra adamlarından iki yüz kadarını bırakarak Cidde'ye giden Abdülaziz'in yokluğundan istifade eden Mekke Şerifi Galip yaklaşık bir ay süren kuşatmanın ardından Mekke'yi geri almıştır. Necid'e dönen Abdülaziz ise 4 Kasım 1803'te Osman adında birisi tarafından sırtından bıçaklanmak suretiyle öldürülmüştür. Abdülaziz'in yerine geçen Suûd, Haziran 1805'te tekrar Hicaz bölgesine gelerek Medine'yi ele geçirmiştir. Bölgedeki halkın düşüncelerini kabul etme şartıyla canlarına dokunulmayacağı dair aman verildikten sonra diğer yerlerde olduğu gibi türbe, mezar ve ziyaret yerleri yıkılmıştır.

36 Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selin Y. Kölay, Arkadaş yay., Ankara, 2014, s.389.

37 Ortaylı, *a.g.e.*, s.63.

38 Karpat, *a.g.e.*, s.41.

39 Neşet Çağatay, "Vehhâbilik", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.265; Yörükân, *a.g.m.*, s.56.

40 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.VII, s.194.

Peygamberin türbesinde saklanan pek çok mücevher ile değerli eşyayı gasp etmelerinin yanı sıra halkın ricası göz önünde tutularak sadece kubbesinde tahribat yapmışlardır.⁴¹ 1806 yılında Vehhâbiler yeniden Mekke üzerine saldırıya geçmiştir. Osmanlı Devleti, kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'nin saldırılara karşı korunmasına çok önem vermesine rağmen bu dönemde Rusya ile uğraşılmasından dolayı bölgenin korunması hususunda Şam ve Mısır valilerine emirnameler gönderilmesi haricinde herhangi bir tedbire başvurulmamıştır.⁴² Böyle bir durumda hiçbir taraftan destek alamayacağını anlayan Şerif Galip, emirlikte kalmak şartıyla kenti bırakmak zorunda kalmıştır. İlk iş olarak, Cuma hutbelerinde Osmanlı sultanlarının adının okunmasını yasaklayan Vehhâbiler, Hicaz, Ahsa, Suriye ve Irak içlerine doğru yayılmaya başlamışlardır.⁴³

3. Mehmet Ali Paşa Vehhâbilere Karşı

Vehhâbilerin gündün güne sınırlarını genişlettiği ve güçlendiği dönemde, Osmanlı Devleti hem iç hem de dış sorunlarla mücadele ettiği için bu tehlikeye karşı yeterince önlem alamamıştır. Sultan I. Mahmud (1730-1754), Vehhâbî sorunu ortaya çıktığında içeride yeniçeri ve Patrona İsyanı ile uğraşırken dışarıda ise İran, Rusya ve Avusturya ile mücadele halindeydi. Vehhâbî-Suûdî hareketinin ilk evresini oluşturan 1745-1819 yılları arasında tahta geçen yedi padişah da meseleyi tam anlamıyla çözmeye muvaffak olamamıştır.⁴⁴ İçinde bulunulan sıkıntılar nedeniyle meselenin hallini daha önce Şam, Mısır ve Bağdat valilerine havale eden Babıali, Vehhâbilerin hakimiyet bölgelerini Taif, Mekke ve Medine'ye kadar genişletmeleri üzerine harekete geçmeye karar vermiştir.⁴⁵ 1802'de İstanbul'un ileri gelen müderrislerinden olan Adem Efendi, Kudüs kadısı olarak Necid'e gönderilmiş, Suûd ile görüşmüş ve sadrazamın kendisine gönderdiği mektubu iletmıştır. Yapılan şiddetli tartışmaların ardından Suûd'un Adem Efendi'yi birtakım hediyelerle İstanbul'a göndermesi dışında iki taraf arasında herhangi bir anlaşmaya varılamamıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından Vehhâbilerin ortadan kaldırılması işi Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmıştır.⁴⁶

Mehmet Ali Paşa, vali olarak tayin edilirken kendisinden bölgede bir süredir devam etmekte olan Vehhâbî sorununu çözüme kavuşturması istenmiştir. Paşa, Hicaz bölgesine yöneleceğini ve kutsal şehirleri kurtaracağını taahhüt etmiştir. Osmanlı Devleti de sık sık bu konuda kendisini uyarmış ve acilen bu sorun ile ilgilenmesi talep edilmiştir.⁴⁷ Ancak Paşa, göreve atanır atanmaz ilk iş olarak bölgedeki hakimiyetini kuvvetlendirmek ve kendisine muhalif gördüğü grupları ortadan kaldırmak için çalışmıştır. Bu amaçla

41 Çağatay, *a.g.m.*, s.266.

42 C. DH. 28/1369 (10/03/1218); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.VIII, s.123.

43 Pekirişçi, *a.g.t.*, s.80.

44 Güner, *a.g.e.*, s.166.

45 Gözüberk, *a.g.t.*, s.144.

46 Çağatay, *a.g.m.*, s.267.

47 Kurşun, *a.g.e.*, s.49.

Kölemenlere karşı yerli ulemanın, esnafın, tüccar loncalarının ve padişahın desteğini sağlamıştır. İstanbul'a ödenmesi gereken vergiyi zamanında göndererek bölgede günden güne kuvvet kazanmıştır. İngiliz saldırısını halkla bütünleşerek geri püskürtmeyi başarmış, Memluklerle yaptığı uzun soluklu mücadelelerden ise 1 Mart 1811'deki hadise ile büyük oranda kurtulmuştur.⁴⁸

Mehmet Ali Paşa, bir yandan Vehhâbîler üzerine sevk edilecek askerleri toplarken bir yandan da önlerini kesmek amacıyla 20 Şubat 1811'de Süveyş bölgesine gitmiş ve Kızıldeniz'de birkaç gemi bırakıp geri dönmüştür. Paşa, donanma için gerekli olan gemilerin inşası tamamlandıktan sonra Hicaz bölgesine önce oğlu Tosun'un ardından da kendisinin gideceğini ve bu meseleyi çözeceğini ifade etmiştir.⁴⁹ Ayrıca bu hareketiyle Hicaz tarafındaki Vehhâbî ticaretini engelleyerek bölgedeki urbanı kendilerine karşı ayaklandırmayı amaçlamıştır.⁵⁰ Paşa aynı zamanda, Mısır'daki Kölemen tehlikesini tamamen bertaraf etmek amacıyla Hicaz bölgesine gönderilecek olan ordunun başına oğlu Tosun Paşa'yı geçirmiştir.⁵¹ Tosun Paşa'nın 1 Mart'ta Hicaz Seferi'ne çıkacağı tellallar vasıtasıyla ilan edilmiş, bu seferi kutlamak amacıyla bir davet düzenlemiştir. Kahire kalesine o gün Mısır'ın önde gelenleri ile halktan pek çok kimse gelmiş, Memluk beylerini burada etkisiz hale getirmek isteyen Mehmet Ali Paşa bir plan yapmıştır. Buna göre, Memlukler kaleye girdikten hemen sonra pusuya düşürülmüş ve üzerlerine açılan yaylım ateşi neticesinde önde gelenlerinin pek çoğu öldürülmüştür.⁵² Bu olayın ardından Mehmet Ali Paşa Mısır'ın en uzak köşelerini dahi idaresi altına almayı başarmış ve 1 Mart Hadisesi, Paşa'nın Mısır'a mutlak surette hakim olduğu tarihi ifade etmiştir.⁵³ Paşa'nın bir diğer kazancı ise başta Arnavutlar olmak üzere kendisine sorun çıkarma ihtimali olan grupları etkisiz hale getirme fırsatı yakalamış olmasıdır. Vehhâbî tehlikesine karşı yedi yıl sürecek olan çatışmalar boyunca muhalif grupları Arap çöllerine göndererek Mısır'daki otoritesini daha da sağlamlaştırmıştır.⁵⁴ Mısır'da bu şekilde kendisini güvence altına aldıktan sonra Vehhâbîler üzerine yapılacak sefer için hazırlıklarına hız vermiştir.

3.1. Ahmet Tosun Paşa'nın Hicaz Seferi

Mehmet Ali Paşa arkasından bir ihtilal çıkması olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla bizzat sefere gitmeyerek oğlu Tosun Paşa'yı ordunun başına geçirmiştir.⁵⁵ Tosun Paşa'nın akıl hocalığını yapan ve belki de seferin

48 Shaw, *a.g.e.*, C.II, s.36.

49 HAT. 547/26987 (04/09/1225).

50 Gözüberk, *a.g.t.*, s.148.

51 Vehhâbî meselesinin halli için Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun'u görevlendirmesi Babiali tarafından uygun karşılanmıştır. *TS. MA. e. 882/30* (29/12/1228).

52 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.IX, s.250.

53 Altundağ, *a.g.e.*, s.27.

54 Güner, *a.g.e.*, s.182.

55 Kurşun, *a.g.e.*, s.50.

gerçek lideri olan Bonapart lakaplı Ahmet Ağa⁵⁶ ile Kahire'den el-Mahruki isimli bir tüccar da sefere iştirak etmiş, El-Mahruki ikmal subaylığı ve politik danışmanlık yapmıştır. Eylül 1811'de başlayan bu seferde piyade askerleri gemiler aracılığıyla denizden, süvari birliği ise karadan yol almıştır. Su ve erzak taşıyan kervanlar ise hemen arkadan bu güçleri takip etmiştir. Mısır kuvvetleri ekim ayında Yenbu'yu ele geçirmiş ve burasını yapılacak operasyonlarda üs olarak kullanmışlardır. Ancak Mısır güçleri buraya varıncaya dek pek çok sıkıntı yaşamış, özellikle sıcak ve susuzluk nedeniyle kayıplar yaşanmıştır. İklimsel sorunların yanı sıra veba, kolera, sıtma, dizanteri gibi salgın hastalıklar ile bölgedeki Vehhâbî ve bedevi kabilelerin gerek askerlere gerekse de su ve erzak taşıyan kabilelere saldırılar gerçekleştirmelerinden dolayı da önemli ölçüde zayıf edilmiştir.⁵⁷

Tosun Paşa, babasına yazdığı yazıda, Yenbu'ya hakim olduktan sonra Mısır'dan gelecek destek kuvvetlerini beklemek yerine harekete geçmeyi yeğlediğini söylemiştir. Askerlerin de bu konuda istekli olmasından mutluluk duyduğunu, komutanlarıyla müzakere ettikten sonra Yenbu'da yeterli miktarda kuvvet bırakarak ilerlemeye başladıklarını ifade etmiştir.⁵⁸ Vehhâbîlerin elinde bulunan yerler üzerine harekete geçilip hakimiyet altına alınmış ve buradaki şeyhler Tosun Paşa'ya itaat ettiklerini bildirmişlerdir. Bu sırada Vehhâbî ordusunun Paşa'ya saldırmak üzere yaklaştıkları haber alınmıştır. Bunun üzerine derhal savaş hazırlıkları yapılmış ve iki taraf arasında vuku bulan savaşın ardından Vehhâbîler mağlup edilmiş ve çok sayıda ganimet ele geçirilmiştir. 23 Kasım 1811'de Paşa'nın yolladığı askerler, dağ eteklerindeki siperlere saldırmıştır. Delil askerlerinden Hüseyin Bey ise Vehhâbîlerle yaptığı savaşta, tüm çabasına rağmen çoğu askerini kaybetmiş, sağ kalanlar ise kendisine yüz çevirdiğinden yenilmiştir. Vehhâbîlerin geri çekilen askerleri takip etmek yerine savunma hatlarını güçlendirmeye çalışmaları Tosun Paşa'nın zaman kazanmasını sağlamıştır.⁵⁹ Ordunun yenilgi haberini alan Mehmet Ali, bölgeye yeni güçler takviye etmek üzere harekete geçmiştir.⁶⁰ Tosun Paşa'nın önderliğindeki ordunun yenilmesinin nedeni, askerlerin komutanlarının verdikleri emirlere uymamasından kaynaklanmıştır. Yenilgiye uğrayan askerlerin çoğu 1812'de Mısır'a gelmiş ve mağlubiyetin sebebi olarak birbirlerini göstermişlerdir. Paşa, bu kaybin Tosun Paşa'nın emirlerine uyulmamasından kaynaklandığını bildiği için sorumlu gördüğü kişileri cezalandırmıştır. Paşa, bölgeye destek kuvvetler göndermeyi de ihmal etmemiş, topladığı askerlerin ilk fırkasını hazinedarı ile Süveyş üzerinden oğluna yollamıştır. Ardından karayolu ile Hicaz bölgesine

56 Tosun Paşa'nın yanında sefere katılmış olan Silahdar Ahmet Ağa, Vehhâbîlerin etkisiz hale getirilmesinde ve Medine'nin fethinde önemli roller oynamıştır. *HAT*. 345/19691A (11/02/1228).

57 Lutskiy, *a.g.e.*, s.82.

58 *HAT*. 1351/52785 (26/11/1227).

59 Rifat Türkel, *Vehhâbîlik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2013, s.160.

60 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.IX, ss.256, 258.

gitmek üzere tertip ettiği bir başka fırkaya ise Silahtar Salih Ağa'yı başbuğ tayin etmiştir.⁶¹ Kısa bir süre içinde toplanan bu orduda on beş bin piyade askeri ile yeterli miktarda mühimmat ve zahire bulunmaktaydı. Bu yardımların yanı sıra Vehhâbîlere muhalif Harb urbanı ile Mekke Emiri Şerif Galip'in de göndermiş olduğu destek kuvvetleri birleştirilmiştir.⁶²

Başlarda yaşanan sıkıntılara rağmen Tosun Paşa, Vehhâbîlerin elinde bulunan yerleri geri almak amacıyla kararlı bir şekilde hareket etmiştir. Vehhâbîler, yapılan mücadelelerden yenik ayrılarak Medine'ye doğru geri çekilmişlerdir. Babasından aldığı destek kuvvetlerle ilerlemeye devam ederek Medine önlerine kadar gelmiş ve etrafta yer alan bazı kabileleri kendisine bağlayarak iki hafta sürecek olan kuşatmaya başlamıştır.⁶³ Osmanlı kuvvetleri Medine'yi her taraftan kuşatma altına almış olmasına rağmen kentin top ve havan atışlarıyla vurulması uygun görülmemiştir. Bunun yerine surların altında kazılan lağımın patlatılması suretiyle şehre girilmiş, iç kalenin de düşmesiyle birlikte tekrar geri alınmıştır. Kentteki camide padişahın adı okunmuş ve şehrin anahtarları Mısır'a gönderilmiştir. Paşa, hazinedarına kentin muhafazası için yeterli sayıda asker ile mühimmat bıraktıktan sonra Mekke tarafına hareket etmiştir.⁶⁴ Medine'nin fethi haberi 15 Aralık'ta Mısır'a ulaşmış ve büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. Ertesi gün kentin anahtarı bölgeye ulaşınca üç gün süren şenlikler yapılmış ardından anahtar başkente gönderilmiştir.⁶⁵ İlerleyişine devam eden Ahmet Tosun Paşa, Aralık ayında Cidde üzerine yürümüştür. Mısır ordusu burada da bir engelle karşılaşmış, Begüm aşiretinden Galiye adındaki kadının komutası altında bulunan Vehhâbî kuvvetleri, ordunun ilerleyişini durdurmuştur. İki taraf arasında meydana gelen çetin mücadeleler neticesinde Tosun Paşa galip gelerek Cidde'ye girmeyi başarmıştır. Ocak 1813 yılında ise ilk önce Mekke ve ardından da Taif, Vehhâbîlerin elinden alınmıştır.⁶⁶ Suûd'un oğullarından olan Abdullah bu mücadele neticesinde Yemen'e, diğer oğlu Osman Mezayifi ise Taif'e firar etmiştir. Taif'in de alınmasıyla birlikte buradakiler Deriyye'ye çekilmişlerdir.⁶⁷ Kutsal yerlerin geri alınması, Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Ahmet Tosun Paşa'ya bu muzafferiyetinin ardından vezirlik rütbesiyle Habeş Eyaleti, Cidde Sancağı ve Mekke Şeyhü'l-haremlîği tevcih edilmiştir.⁶⁸

61 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, ss.95, 97.

62 Kurşun, *a.g.e.*, s.50.

63 Gözüberk, *a.g.t.*, s.163.

64 HAT. 1351/52785 (26/11/1227); Şam Valisi Süleyman Paşa da tahriratında Tosun Paşa'nın Medine'yi fethederek buralardan Vehhâbîleri çıkarmayı başardığını ifade etmiştir. Kendisinin de hakimiyet bölgesi altındaki kale ve burçların tamiriyle uğraştığını ve zahire konusunda sıkıntı yaşanmaması için uğraştığını bildirmiştir. HAT. 345/19691B (03/03/1228).

65 HAT. 345/19691A (11/02/1228); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, s.99.

66 Sinoué, *a.g.e.*, s.123.

67 TS. MA. e. 877/67 (15/03/1228); 898/47 (15/03/1228).

68 HAT. 344/19635 (15/04/1228); C. DH. 75/3745 (07/02/1227). Tosun Paşa bu taltif ve tevcihatten dolayı bir teşekkürname kaleme almıştır. HAT. 631/31179 (25/12/1230).

Tosun Paşa, Medine'nin fethi esnasında Şerif Galip⁶⁹ ile bölgedeki urban ve şeyhlerden de destek almıştır. Medine'den hareketle Mekke ile beraber Cidde'yi fethetmiş, daha sonra Taif şehrini de ele geçirmeyi başarmıştır. Mekke'nin fethi haberi 19 Şubat 1813'de beş gün sonra Taif'in de Vehhâbîlerden alındığı haberi Mısır'a ulaşınca üç gün süren top şenliği yapılmıştır.⁷⁰ Mehmet Ali Paşa, Kâbe'nin anahtarı ile ele geçirilen diğer emanetleri oğlu Kamil İsmail Paşa ile birlikte İstanbul'a göndermiştir. Sultan II. Mahmud, Medine, Mekke ve Taif'in ardı ardına alınması üzerine Mehmet Ali Paşa ve oğlu Tosun Paşa'ya kılıç, kaftan ve hilatler yollamıştır.⁷¹ Mekke ve Medine gibi Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen iki önemli şehrin alınması, Paşa'nın İslam dünyasındaki itibarını arttırmıştır. Birkaç seneden beri Vehhâbîler tarafından işgal edilmiş olan Mekke ve Medine gibi Hicaz'ın önemli kentleri Tosun Paşa ile babası Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla tekrar alınmış ve Hicaz bölgesindeki Vehhâbî tehlikesi kısmen de olsa ortadan kaldırılmıştır.⁷²

Üç kentin fethi ile Vehhâbî tehlikesi tamamen ortadan kalkmamış, Hicaz'ın pek çok noktasında bu düşüncüyü benimsemiş olan aşiret ve topluluklar varlığını sürdürmekteydi. Bunlar ileride sorun çıkartabilir düşüncesi ile hareket edilmiş ve üzerlerine kuvvet sevk edilmiştir. Bazı aşiretler bu şekilde itaat altına alınmış ve Hicaz'daki Vehhâbî önde gelenleri tutuklanmıştır.⁷³ Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'nın bizzat Hicaz'a giderek bölgede gerekli düzenlemeleri yapmasını istemiştir. Merkezin bu isteğini olumlu karşılayan Paşa, seferin başına geçme kararı almış ve Ağustos/Eylül 1813'de ordusuyla birlikte önce Cidde ardından da Mekke'ye varmıştır.⁷⁴ Aralarında ihtilaf bulunan Mekke Emiri Şerif Galip'i görevinden alarak yerine kendi himayesindeki Yahya bin Surur'u atamıştır. Kendisine karşı devam etmekte olan direnci kırmak amacıyla bedevi topluluklarına ve şeyhlerine büyük miktarda para ve hediyeler dağıtmıştır. Bütün bu girişimlerine rağmen Arabistan bölgesinin tamamını nüfuzu altına almayı başaramamıştır.⁷⁵ Hicaz ve çevresindeki Vehhâbîlere karşı 1814 boyunca yapılan seferlerden istenilen başarı elde edilememiştir. Mayıs 1814'te Vehhâbîlerin lideri olan Suûd bin Abdülaziz, Deriyye'de ölmesiyle yerine oğlu Abdullah geçmiş, Suûd'un ölümüyle Vehhâbîlerin direncinde kırılma meydana gelmiştir.

69 Mekke Şerifi Galip Efendi'ye gönderilen hükümde Tosun Paşa'nın Hicaz'ı Vehhâbîlerden temizlemeye çalıştığını ve Mehmet Ali Paşa'nın da bu hususta desteğini sunduğu ifade edilmiş ve kendileriyle iyi geçinilmesi istenmiştir. Ancak iki taraf arasındaki ihtilaf sona ermemiş olacak ki halka zulmettiği ve çeşitli gerekçeler sebebiyle Şerif Galip görevinden alınmış ve yerine Şerif Yahya Mekke emiri olmuştur. Ayrıca bundan böyle şerifin isminin minberde okunması yasaklanmış ve sadece padişahın isminin okunacağı bildirilmiştir. C. DH. 130/6484 (29/05/1228); HAT. 288/17288 (15/02/1229); 1338/52250 (29/02/1229).

70 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, s.101.

71 Çağatay, *a.g.m.*, s.267.

72 HAT. 803/37119 (10/07/1228); 342/19569 (15/03/1228).

73 Gözüberk, *a.g.t.*, s.169.

74 Kurşun, *a.g.e.*, s.51.

75 Lutskiy, *a.g.e.*, s.83.

Mehmet Ali Paşa, Hicaz ve Güney Asir'de faaliyetlerde bulunmuş, Vehhâbîlere karşı birçok sefer düzenlemiştir. Ocak 1815'te Faysal bin Suûd ile Taif'in doğusunda bulunan Bisl'de meydana gelen büyük muharebeden galip ayrılmayı başarmıştır. Faysal'ın emri altında bulunan 30.000 kişilik Vehhâbî ordusunun ağır bir yenilgi almasıyla buradaki güçlerini önemli ölçüde yitirmişlerdir. İlerlemeye devam eden Mehmet Ali Paşa güçleri, Turabe, Ranye ve Bişe'yi Vehhâbîlerden geri almışlardır. Paşa, Ganzefe'yi de ele geçirdikten sonra önce Cidde'ye ardından da Mekke'ye gitmiştir. Savaşın kazanılmasıyla daha da cesaretlenen Tosun Paşa ise Vehhâbîlerin önemli şehirlerinden olan Ress'i alarak Deriyye yolu üzerinde bulunan Şübeybiye'yi ele geçirmiştir.⁷⁶

Arabistan'da bulunduğu süre zarfında Vehhâbîlerle yapmış olduğu mücadelelerde istediği neticeleri tam olarak elde edemeyen Mehmet Ali Paşa ise beraberindeki askerleri Tosun'a bırakmış ve Hicaz'a sefere çıkmasını istemiştir.⁷⁷ Mayıs 1815'te Mısır'a dönmek amacıyla bölgeden ayrılmış ve Yemen'i alma fikrinden geçici olarak vazgeçmiştir. Abdullah bin Suûd'un Necid, Ahsa ve Umman'dan toplamış olduğu kuvvetlere karşı dirayetli bir mücadele sürdüren Tosun Paşa, Vehhâbîleri mağlup ederek Abdullah'ı barış yapmaya zorlamasıyla⁷⁸ Necid ve Kasim Vehhâbîlere, Hicaz ise Osmanlı'ya bırakılmıştır. Abdullah bin Suûd padişahın buyruğu altına girmeyi ve Mısır valisine bağlı olmaya zorlanmıştır. Abdullah ayrıca hac yolları ile hacıların güvenliğinin sağlanması, Vehhâbîlerin Mekke'den götürdükleri değerli eşyaları geri getirme ve dinsel yeniliklerden vazgeçme sözü vermiştir. Yapılan barış anlaşmasının ardından Tosun Paşa ordusunu Hicaz'ın çeşitli şehirlerinde konuşlandırdıktan sonra Mısır'a⁷⁹ gitmiş ve iki taraf arasındaki savaşın birinci aşaması sona ermiştir.⁸⁰ Tosun Paşa'nın 1816 yılında vebadan dolayı hayatını kaybetmesi üzerine yerine Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa geçmiştir. Mehmet Ali Paşa, Hicaz'da yapılan savaşlarda başarılı bir şekilde mücadele ettikten sonra tebdil-i hava ve bir müddet dinlenmek için Mısır'da Reşid tarafında olan Tosun Paşa'nın hastalandığını ve ertesi gün hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Vefat eden oğlunun yerine münasip birisinin göreve getirilmesi isteğini de sözlerine eklemiştir.⁸¹ Cidde ve Habeş eyaletleri Tosun Paşa'nın ölümünün ardından Paşa'nın diğer oğlu İbrahim'e verilmiştir. Bu atamadan hoşnut kalan Paşa merkeze teşekkürlerini iletmiştir.⁸² Cidde Eyaleti kendisine tevdi edilen İbrahim Paşa'dan Vehhâbî meselesini tamamen ortadan kaldırması istenmiştir.⁸³

76 Türkel, *a.g.t.*, s.167.

77 Güner, *a.g.e.*, s.194.

78 Tosun Paşa'nın başarılarından dolayı zor durumda kalan Suûduların af talebinde buldukları Mehmet Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. *HAT*. 341/19533 (27/08/1230).

79 Mehmet Ali Paşa, oğlunun gönderilmiş olduğu Hicaz bölgesinde durumu iyileştirmesinin ardından birkaç gün gelip Mısır'da kalması için müsaade istemesinin ardından Tosun Paşa Mısır'a gelmiştir. *HAT*. 631/31174 (23/12/1230).

80 Lutskiy, *a.g.e.*, ss.83-84.

81 *HAT*. 300/17875 (21/11/1231); 331/19109 (21/11/1231).

82 *HAT*. 485/23763 (01/02/1232).

83 Güner, *a.g.e.*, s.200.

3.2. İbrahim Paşa'nın Deriyye'yi Fethi

Tosun Paşa'nın ölümü üzerine Vehhâbî sorununu çözmesi için görevlendirilen İbrahim Paşa, 23 Eylül 1816'da hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmıştır. Harekatın en zor kısmını uygulanacak olan savaş politikası ile askerlerin yönetimi oluşturmuştur. Medine'den Deriyye'ye kadar geçilmesi gereken 800 kilometrelik bir çöl ile birlikte yolculuk esnasında yaşanabilecek muhtemel saldırılar nedeniyle son derece dikkatli davranılmıştır. İbrahim, kardeşi Tosun'un sıkıntı yaşamasında başlıca nedenlerden biri olan sağlık koşullarının iyileştirilmesi için çaba göstermiştir. O dönem için ileri bir sağlık teşkilatı kurmak amacıyla harekete geçmiş ve bir sağlık örgütü oluşturmuştur. Heyetin başına İtalyan Doktor Antonio Scottu'yu, yardımcılıklarına ise vatandaşları Gentili, Tedeschi ve Socio'yu getirmiştir.⁸⁴ Hazırlıklarını tamamlayan Mısır ordusu ilk önce Yenbu'ya hareket etmiş, Ekim ayında ise Medine'ye gelerek ordugâh kurmuştur. Medine'de bir müddet ikamet eden İbrahim Paşa, askerlerini düzene sokup savaş mühimmatını tamamladıktan sonra, Vehhâbîler safına geçmiş olan topluluklar ile birçok köy ve kabileyi itaat altına almak amacıyla üzerlerine askeri sevkiyat düzenlemiştir. Necid'in kilidi konumunda olan Ress kalesi üç buçuk ay süren kuşatmanın ardından düşmüş ve ardından Anize, Habre ile Beride gibi kaleler ele geçirilmiştir.⁸⁵ Paşa'nın büyük bir ordu ile bölgeye gelmesi ve kilit noktaları hakimiyeti altına alarak ilerlemesi Vehhâbîler arasında endişeye sebep olmuştur.⁸⁶

26 Mayıs 1817'de el-Mevtan'daki çarpışmada Vehhâbîleri mağlup edip buraya hâkim olan İbrahim Paşa, ardından Deriyye üzerindeki son yer olan el-Şakra'ya yönelmiştir. Şakra'nın etrafında ve içinde bulunan burçları top ateşine maruz bırakan Paşa, şehir teslim oluncaya dek saldırılarını sürdürmüştür. Üç gün boyunca devam eden taarruza dayanamayacaklarını anlayan şehir halkı, esir alınmamak ve silahlarını teslim etmek şartıyla teslim olmuşlardır.⁸⁷ Burasının alınmasıyla birlikte Deriyye üzerine ilk harekât 6 Nisan 1818'de yapılan kuşatma ile başlamıştır.⁸⁸

İbrahim Paşa, Vehhâbîlerin kalesi durumunda olan Deriyye önlerine gelinceye kadar önüne çıkan Vehhâbî güçlerini mağlup etmeyi başarmıştır. Vehhâbî reisi Abdullah bin Suûd geri çekilmiş, Paşa ise ordusu ile gelip şehri kuşatmıştır. Burası her biri su hendekleriyle çevrili surlarla korunan beş mahalleden oluşan bir yerleşim yeri idi. Kuşatma için Paşa'nın elinde 5.500 asker bulunmaktaydı. Haziran ortalarına kadar herhangi bir başarı elde edilememesinin üstüne bir de 21 Haziran'da çıkan yangının cephaneye sıçraması üzerine büyük kayıplar yaşanmıştır. Bütün bu olumsuzluklar ve elinde kalan

84 Sinoué, *a.g.e.*, ss.131-133.

85 C. AS. 421/17447 (13/01/1234).

86 Gözüberk, *a.g.t.*, s.187.

87 Türkel, *a.g.t.*, s.171.

88 Güner, *a.g.e.*, s.207.

az miktardaki erzak ile mühimmata rağmen Paşa, kuşatmayı devam ettirme kararı almıştır. Ağustos ayında babası tarafından gönderilen takviye asker ve ekipman ile kale üzerine yaptığı saldırıları sıklaştıran İbrahim Paşa nihayet 15 Eylül 1818'de iç kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır.⁸⁹ Kaleye giren İbrahim Paşa, Abdullah bin Suûd, dört oğlu ve Vehhâbilerin önde gelenlerini ele geçirmiştir. Esirler, Delilbaşı Rüşvan Ağa, Pazarcıklı İsmail Ağa ile Süleyman Ağa refakatiyle önce Medine'ye oradan da Mısır'a götürülmüşlerdir.⁹⁰ Bu haberin 8 Ekim 1818 tarihinde Mısır'a ulaşmasıyla top şenlikleri yapılmıştır.

Deriyye'nin alındığı haberinin 19 Kasım 1818'de İstanbul'a ulaşmasıyla şehirde şenlikler yapılmış, civardaki kalelerden günde üç kez top atışı yapılmıştır. Vehhâbilerin mağlubiyeti ve kaleleri durumundaki Deriyye'nin zabtı, Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁹¹ Vehhâbilerin yenilgiye uğratılması için sarf etmiş olduğu çaba ve Abdullah bin Suûd'u sağ olarak ele geçirip İstanbul'a göndermesi nedeniyle İbrahim Paşa tebrik edilmiş ve başarılarının daim olması temennisinde bulunulmuştur. Ayrıca hem kendisine hem de fetih esnasında yararlılık gösterenler için samur kürk, çelenk ve hançer yollanmıştır.⁹² Ayrıca fethi haber vermek üzere Mehmet Ali Paşa tarafından gönderilen iki tatarı samur kürk giydirilmesinin yanı sıra beşerden on bin kuruş atıyye-i seniyye ihsan buyrulmuştur.⁹³

Abdullah bin Suûd ve beraberindekiler Mısır'dan deniz yoluyla 14 Aralık 1818'de İstanbul Boğazı'na giriş yapmışlardır. Boyunlarına çifte zincirler takılıp Babıali'ye getirilen esirler, yargılandıktan sonra Yalı Köşkü önüne getirilip bir kısmı orada bir kısmı ise İstanbul'un başka yerlerinde idam edilmişlerdir.⁹⁴ Böylece Osmanlı Devleti'ni yarım asırdan fazla süre uğraştırmış olan Vehhâbiler sorununun birinci evresi sona ermiştir.⁹⁵ Deriyye'nin alınmasıyla Vehhâbî meselesinin halloldüğünü düşünen Osmanlı Devleti, İbrahim Paşa'nın daha ileriye gitmeyerek Medine'ye dönmesini talep etmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa bu konuya pek sıcak bakmamıştır. Çünkü etrafta çok sayıda Vehhâbî hala varlığını sürdürmektedir. İbrahim Paşa ile Hazine Katibi Mehmet Efendi tarafından gönderilen şukkalarda da durum gözler önüne serilmiştir. Vehhâbîlere karşı sıkı tedbirler alınmadığı sürece durmayacakları bildirilmiştir. Abdullah bin Suûd'un öldürülmesi ve Deriyye'nin alınmış olması bu meselenin halli için yeterli değildir. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde uzun zamandan beri mukavemete alışmış olan bu grupların boş durmayarak birbirlerini galeyana getirip devlet aleyhinde faaliyette bulunmaya sevk edecekleri ifade edilmiştir. Dolayısıyla Vehhâbilerin elinde bulunan memleketlerin düzen altına

89 Sinoué, *a.g.e.*, ss.136-137.

90 C. AS. 421/17447 (13/01/1234).

91 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, ss.14-15.

92 C. DH. 216/10782 (29/03/1234).

93 C. DH. 63/3110 (25/12/1233); 271/13503 (19/01/1234).

94 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s.16.

95 Kurşun, *a.g.e.*, s.53.

alınması gerekmektedir. Vehhâbî meselesinin yoluna konulması amacıyla bunca zamandan beri sarf edilen çabaların ve insan kayıplarının boşa gitmemesi için mücadeleye devam edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Paşa, maksadının sadece padişaha hizmet etmek olduğunu ve istenildiği takdirde bunu seve seve yerine getireceğini yazmıştır. Karışıklığa sebep olan yerlerin hakimiyet altına alınmasından sonra buraların idaresinin Bağdat valisi veya devletin uygun göreceği başka birine verilebileceğini söylemiştir. Bu konuda verilecek kararı alıncaya dek oğluna boş durmayarak bölgede asayişin temin etmesi hususunda tembihte bulunduğunu ifade ederek sözlerine son vermiştir.⁹⁶

Mehmet Ali Paşa endişelerinde haklı çıkmış, idam edilen Abdullah'ın kardeşi Mişari 1818'de Deriyye'yi tekrar kontrol altına almak için mücadeleye girişmesine⁹⁷ rağmen Paşa 1819'da burayı geri almıştır. Riyad'da bulunan Abdullah'ın oğlu Türki⁹⁸, 1820-1834 yılları arasında II. Vehhâbî diye bilinen ve 1891 yılına dek varlığı devam etmiş olan devletin kurucusu olmuştur.⁹⁹ 1834'te Mişari isimli bir aile üyesi tarafından öldürülecek olan Türki'nin yerine oğlu Faysal geçmiştir. Faysal'ın bölgede tekrar etkili olması ve Cidde hazinesine ödemek zorunda olduğu vergiyi vermemesi üzerine Mehmet Ali Paşa olaya tekrar müdahil olmuştur. Necid bölgesinde asayişin temin üzere Hurşit Paşa komutasındaki bir ordu Riyad'a gönderilmiştir. Paşa, Riyad'ın güneyine çekilmiş olan Faysal'ı çok fazla zorlanmadan ele geçirmiş ve 1838 yılının sonlarında Kahire'ye göndermiştir. Hurşit Paşa, Necid'de yaptığı bir dizi düzenlemenin ardından Halid bin Suûd'u Osmanlı Devleti adına Necid Emiri olarak tayin etmiştir. Osmanlı Devleti böyle yaparak Mehmet Ali Paşa'nın bölge üzerinde belirginleşen yayılmacı politikasını önlemek ve Halid'in doğrudan merkeze bağlı olduğunu göstermek istemiştir. Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasındaki Mısır meselesinin Londra Protokolü ile sonuçlanması ve ardından Paşa'nın güçlerini Hicaz'dan çekmesi üzerine meydana gelen otorite boşluğundan istifade eden ve kendisi de Suûd ailesinden olan Abdullah tarafından Halid, Riyad'ı terke zorlanması nedeniyle Kahire'ye dönmüştür. Abdullah, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirmiş ve hazineye bir miktar vergi ödemeyi de kabul etmiştir. Bu durum Faysal bin Türki'nin 1843 yılında başlarında hapisten çıkmasına kadar devam etmiştir.¹⁰⁰

96 HAT. 344/19650 (27/12/1233).

97 İE. HAT. 6/572 (23/11/1235).

98 Türki, Serçeşme Hüseyin Bey Deriyye'ye girdiği esnada yakalanacağını anlayınca bir gece ansızın firar etmiştir. HAT. 865/38565 (13/09/1236).

99 Çağatay, *a.g.m.*, s.267.

100 Kurşun, *a.g.e.*, ss.58-59; Necid'e dönen Faysal tekrar Suûdîlerin başına geçmiş ve 1865 yılına kadar yönetimde kalmıştır. Bu tarihte ölümünün ardından istikrarsız bir dönem başlamış ve 1884'te Raşidi aşireti Riyad'ı ele geçirmiştir. Abdülaziz bin Abdurrahman ise tekrar Riyad'ı ele geçirmiş ve III. Suûd Devleti'ni kurmuştur. Başarılı politikaları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle Abdülaziz, Necid valisi yapılmış ancak 1915'te İngilizlerle ittifak etmiştir. Şerif Hüseyin, 1918'de Hicaz'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Raşidilerin hakimiyetine son veren Suûdîler, 1924'te Şerif Hüseyin'i Hicaz'dan çıkmaya mecbur bırakmış ve 1932'de Suûdi Arabistan Krallığı resmen kurulmuştur. Güner, *a.g.e.*, s.245.

Sonuç

Napolyon'un Mısır seferi, Türk ve Dünya tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölgesi olan Mısır'ın Fransızların saldırısına maruz kalması devletin bazı önlemler almasını zorunlu hale getirmiştir. Mısır'ı işgal eden Fransızların çıkarılması amacıyla İngiltere ve Rusya gibi devletlerle ittifak yapılmasının yanı sıra bölgeye ordu sevk edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Kavala'dan Mısır'a gönderilen ordunun içerisinde Mehmet Ali de yer almıştır. Mehmet Ali, Mısır'a ulaştıktan sonra bölgede Osmanlı idaresinin zayıfladığını ve Kölemenlerin bölgede oldukça etkin bir rol oynadıklarının farkına varmıştır. Sahip olduğu yetenekler ve meziyetlerin de yardımıyla zaman içerisinde Mısır'da aktif bir rol oynamayı başarmıştır. Mehmet Ali, siyasi gücün bölgede zayıf olmasından istifade etmiş ve Mısır'da günden güne gücünü arttırmaya muvaffak olmuştur. Fransızlarla yapılan mücadeleler esnasında güçlerini önemli ölçüde yitiren Kölemenlerin bu durumunu fırsata çeviren Mehmet Ali aynı zamanda Mısır'a merkezden gönderilen valileri de etkisiz kılarak bölgedeki otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Muhammed bin Abdulvehhâb önderliğinde ortaya çıkan Vehhâbî hareketi ise başlarda bazı dini uygulamaların yanlış olduğunu ileri sürmek suretiyle etrafına bazı kişileri toplamıştır. Vehhâbî lideri yaşadığı yerde fikirlerini halk arasında yaymaya çalışmasının yanı sıra çevrede bulunan ümera ve ulemaya mektuplar göndermek suretiyle onları da kendisine bağlamaya çalışmıştır. Düşünceleri nedeniyle sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kalan Muhammed bin Abdulvehhâb'ın Deriyye'ye gitmesi hayatının yeni bir safhasını oluşturmuştur. Çünkü burasının emiri olan Muhammed bin Suûd kendisine her türlü desteği vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Böylece düşüncelerini yaymak için ihtiyaç duyduğu siyasi yardımı elde etmiş, kendisi de bir dini lider olarak Suûd ailesini desteklemiştir. Bu oluşum birlikte hareket ederek hem fikirlerini yaymak hem de çevre kabileler üzerinde hakimiyet tesis etmek amacıyla askeri bir yapı meydana getirmiş ve Necid bölgesinde bulunan kabileler üzerine saldırıya geçilmiştir. Zamanla hakimiyet alanlarını da arttırmışlar ve İslâm aleminin kutsal şehirleri olan Mekke ve Medine ile Taif gibi yerleri egemenlikleri altına almışlardır. Vehhâbîlerin günden güne hakimiyet alanlarını genişletmesi ve kutsal bölgeleri fethetmeleri üzerine Osmanlı Devleti bu sorun ile daha yakından ilgilenmiştir. Mısır'daki karışıklıklardan istifade ederek bölgede güç kazanmış olan Mehmet Ali, vali olarak atanmış ve Vehhâbî meselesinin halli ile görevlendirilmiştir. Ancak Mısır'da otoritesini tam olarak tesis etmeden bu işe girişmek istememiş ve devleti oyalayarak zaman kazanmaya çalışmıştır. Mehmet Ali, Mısır'da uzun yıllardan beri hakimiyet kurmuş olan Kölemenleri bertaraf ettikten sonra nihayet gündemine Vehhâbîleri almıştır.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'daki durumunu iyileştirdikten sonra Vehhâbîlerin üzerine sevk edilmek üzere bir ordu hazırlamış ve oğlu Tosun'u bu orduya başbuğ tayin etmiştir. Genç yaşta olması ve yolda yaşanan saldırı ile salgınlar neticesinde önemli ölçüde kayıplara uğrayan Tosun Paşa yine de Vehhâbîlerle mücadele etmekten geri durmamıştır. Medine, Mekke ve Taif'i Vehhâbîlerin elinden kurtarmayı başarmış ve Osmanlı Devleti tarafından mükafatlandırılmıştır. Mehmet Ali Paşa oğluna destek kuvvetleri göndermesinin yanı sıra ordusuyla Hicaz'a gelmiş ve bölgede sükûneti sağlamaya çalışmış ancak Mısır'a daha fazla önem vermesi nedeniyle burada fazla kalmamıştır. Tosun Paşa'nın hastalık nedeniyle hayatını kaybetmesinin ardından Mehmet Ali'nin diğer oğlu İbrahim, Vehhâbî meselesinin çözümü için görevlendirilmiştir. İbrahim Paşa'nın hedefi Vehhâbîlerin merkezi olan Deriyye olmuş ve çetin mücadelelerin ardından kent alınmış ve Abdullah bin Suûd ile beraberindekiler ele geçirilip İstanbul'a yollanmıştır. Bu fetih ile birlikte Vehhâbîlerin gücü önemli ölçüde kırılmış ve I. Vehhâbî evresi olarak adlandırılan dönem, Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmıştır. Vehhâbîler ise bu yenilgi üzerine farklı bölgelere dağılmış ve daha sonraki dönemlerde özellikle Riyad, Vehhâbî-Suûdîlerin merkezi haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

C. AS. 421/17447 (13/01/1234).

C. DH. 28/1369 (10/03/1218); 63/3110 (25/12/1233); 75/3745 (07/02/1227); 130/6484 (29/05/1228); 216/10782 (29/03/1234); 271/13503 (19/01/1234).

HAT. 288/17288 (15/02/1229); 300/17875 (21/11/1231); 331/19109 (21/11/1231); 341/19533 (27/08/1230); 342/19569 (15/03/1228); 344/19635 (15/04/1228); 344/19650 (27/12/1233); 345/19691A (11/02/1228); 345/19691B (03/03/1228); 485/23763 (01/02/1232); 547/26987 (04/09/1225); 631/31174 (23/12/1230); 631/31179 (25/12/1230); 803/37119 (10/07/1228); 865/38565 (13/09/1236); 1338/52250 (29/02/1229); 1351/52785 (26/11/1227).

İE. HAT. 6/572 (23/11/1235).

TS. MA. e. 877/67 (15/03/1228); 882/30 (29/12/1228); 898/47 (15/03/1228).

II. Kitaplar

AHMET CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, Tertib-i Cedid, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1309.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831 – 1841*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

GÜNER, Selda, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam Ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C. 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789 – 1856)*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

- KARPAT, Kemal, *İslamın Siyasallaşması*, İng. Çev. Şiar Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- LEWİS, Bernard, *Ortadoğu*, Çev. Selin Y. Kölay, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2014.
- LUTSKİY, Borisoviç, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, İng. Çev. Turan Keskin, Yordam Yayınları, İstanbul, 2016.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- SHAW, Stanford-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2008.
- SİNOUÉ, Gilbert, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firaoun*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- ŞEKER, Fatih M., *Osmanlılar ve Vehhâbilik*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

III. Makaleler

- AKALIN, Durmuş-Selim Parlaz, "Nil'de İktidar Mücadelesi ve Kavalalı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, C.I, S.1, Çankırı 2012, ss.115-134.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, "Vehhâbilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul, 2012, ss.611-615.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Vehhâbilik" *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, ss.262-269.
- GÖRGÜN, Hilal, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX, Ankara, 2004, ss.569-575.
- KIŞ, Salih, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.23, Konya, 2010, ss.145-158.
- KUTLUOĞLU, Muhammet Hanefi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, Ankara, 2002, ss.62-65.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, "Vahhabilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Ankara, 1953, ss.51-67.

IV. Tezler

- EREN, Emine, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2008.
- GÖZÜBERK, Yusuf İskender, *Arşiv Vesikaları Işığında İlk Vehhabî Devleti*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- PEKKİRİŞÇİ, Ahmet, *Hâricîler ve Vehhâbilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- TÜRKEL, Rifat, *Vehhâbîlik ve Arka Planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2013.

Extended Abstract

The French led by Napoleon embarked on a campaign and occupied Egypt which was under the rule of the Ottoman State. The Ottoman State, who wanted to drive the French out of Egypt, started preparations and an army was prepared to be sent to the region. Mehmet Ali, who traveled from Kavala to Egypt with this army, succeeded in increasing his power in the region over time. Having arrived to Egypt with the army prepared to rescue Egypt from the French, Kavalalı Mehmet Ali got significant successes against the French. Upon his achievements, he was first given a major rank by the Egyptian Governor Mehmet Hüsrev Pasha, and then he became the second commander of the Albanian troops that constituted the basis of the Ottoman soldiers in Egypt. Kavalalı Mehmet Ali aimed to take over the rule of Egypt after emerging victorious from the struggle against the Kölemen (Memluk) lords who had lost their powers after the war. The Kölemen (Memlüks), which prevented the establishment of a strong administration in Egypt, lost their power significantly in the struggles with the French and the political instability in the region made it easier for Kavalalı Mehmet Ali to take over the administration. Kavalalı Mehmet Ali took part in the power struggle against the governors appointed by the Porte, as well as the Kölemen (Memluk), in order to sustain his power in Egypt. Ali Pasha of Algeria was appointed to his place when he had to flee as a result of the uprising after the failure of Hüsrev Pasha to establish the order in Egypt. Kölemen (Memluk) lords did not want Ali Pasha as the government which resulted in the Hurşit Pasha's appointment as the governor. However, Kavalalı Mehmet Ali engaged in a struggle against Hurşit Pasha in order to move him away from the region, ultimately achieved this goal. The biggest problem that had to be solved for the Ottoman State at that time was the protection of the holy cities against Wahhabi. Therefore, the Ottoman State decided to cede the Egyptian province to Kavalalı Mehmet Ali Pasha as of June 18 and Hurşit Pasha to go back to Alexandria.

Mohammad b. Abdulwahhab, the leader of the Wahhabis, initially wrote treatises to spread his thoughts and suggested that some religious views were wrong. The Ottoman State did not take any measures against them at first, but the Wahhabis became stronger and turned towards holy cities. The Ottoman State became more interested in this issue as the Wahhabis head towards the

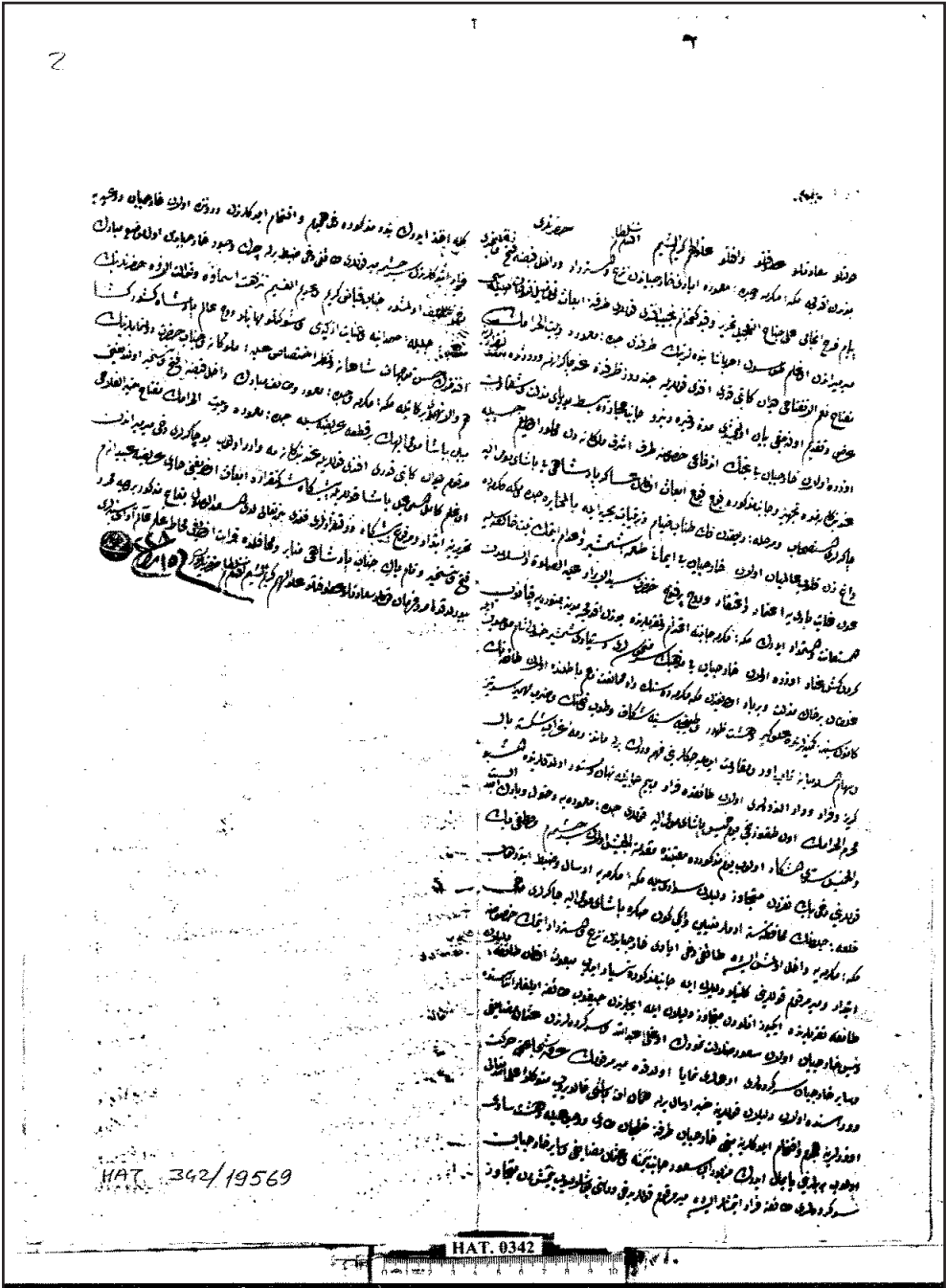

holy cities (Mecca and Medina) and Taif. The Ottoman State appointed the governor of Egypt Kavalalı Mehmet Ali Pasha as those statesmen who were previously sent to solve the issue failed.

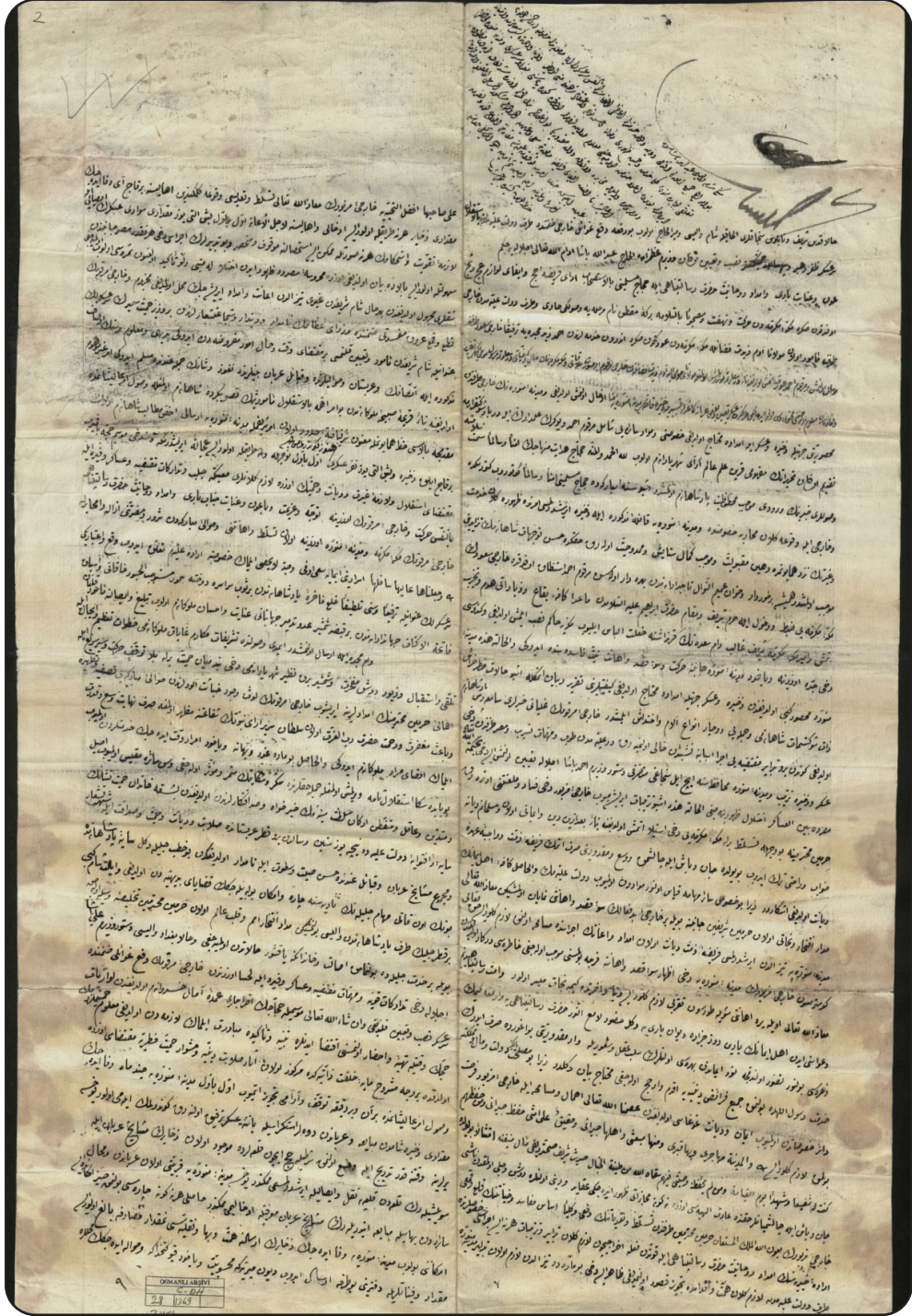
When Kavalalı Mehmet Ali Pasha became the governor, he put firstly Kölemens (Memluks) into his agenda, since they constantly caused disturbances in Egypt. After defeating them, he headed towards to the Wahhabis. Kavalalı Mehmet Ali Pasha appointed his son Tosun Pasha as the leader to the soldier who will go to Hejaz in order to completely ward off the Kölemen (Memluk) threat in Egypt and not to leave an administrative gap in Egypt. Tosun Pasha faced difficult situations from time to time because of his young age and some soldiers' reluctance to listen to him, however he continued his campaign with the support of the army he received from his father and was able to take the holy lands from the Wahhabis. İbrahim Pasha (the other son of Kavalalı Mehmet Ali Pasha), who was assigned to solve the Wahhabi problem upon the death of Tosun Pasha, completed his preparations on September 23, 1816 and embarked on his campaign. The news that Deriyye was conquered reached Istanbul on 19 November 1818. Upon this, three days of festivities were held in the capital, and canon shots were fired from the castles and towers around Istanbul three times a day. It was greatly welcomed by the Ottoman State that Kavalalı Mehmet Ali Pasha defeated the Wahhabis and captured Deriyye, which was in the position of their fortress. With this conquest, the power of the Wahhabi was significantly declined and the period called the First Wahhabi state resulted in favor of the Ottoman State. This study aims to provide information on the fights of Kavalalı Mehmet Ali Pasha against Wahhabis, who were increasingly gaining power and capturing the sacred places.

EKLER

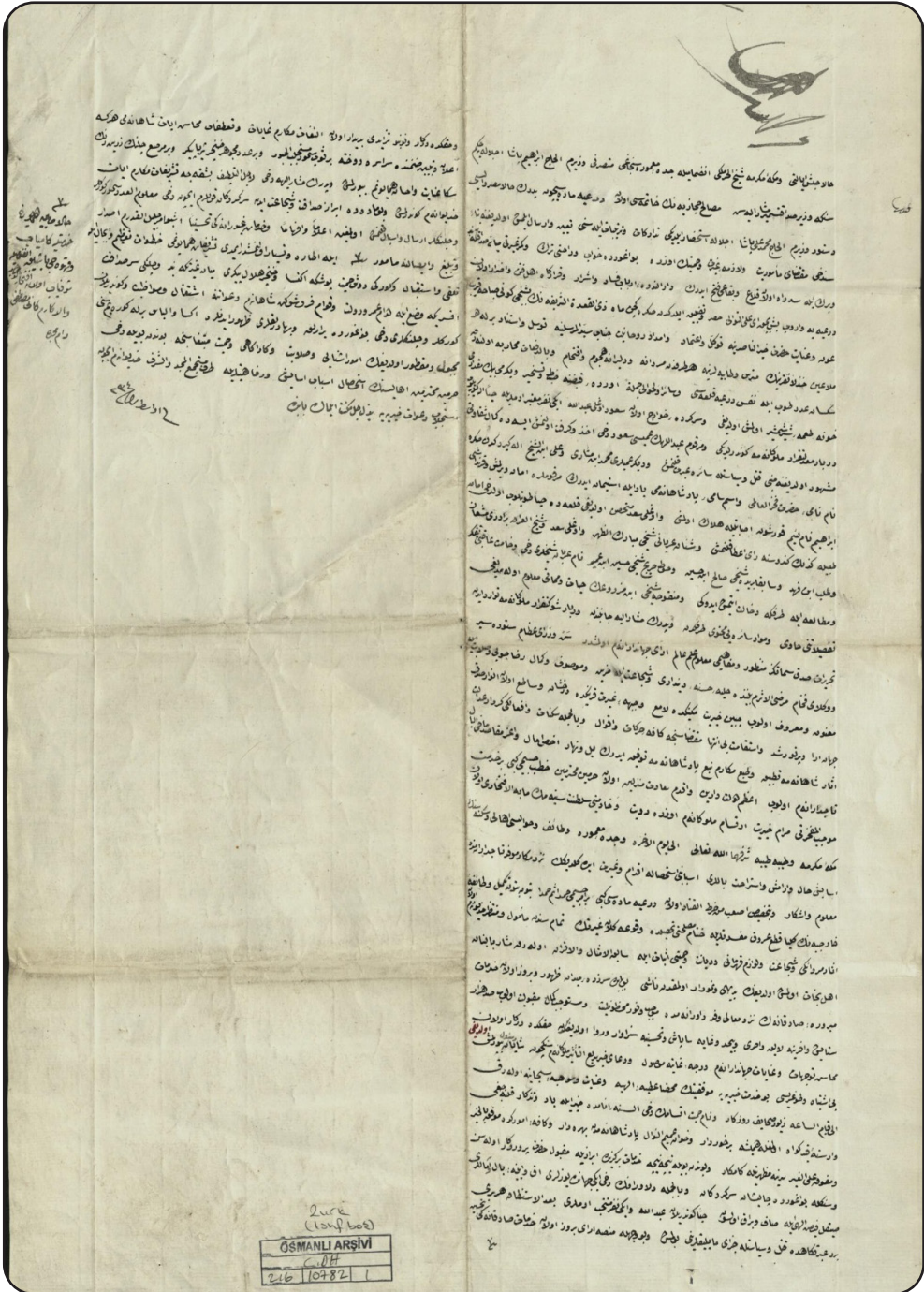
Ek 1: Cidde ve Mekke'nin Vehhâbilerden alındığına dair Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa'dan aldığı mektup (HAT. 342/19569).

Ek 2: Mekke ve Medine'nin Vehhâbilerin elinden kurtarılması hususunda Şam Valisi ve Hac Emiri Abdullah Paşa'ya hüküm (C. DH. 28/1369).

Ek 3: Vehhâbilerin kalesi konumundaki Deriyye'nin zaptı ile Abdullah bin Suûd'un sağ olarak yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi hususunda göstermiş olduğu başarılarından dolayı İbrahim Paşa'ya hüküm (C. DH. 216/10782).

216
 (10782)
 ÖSMANLI ARŞİVİ
 C. DH.
 216 10782 1